

УДК 342.731

К.П. Лазор, здобувач*Національний університет «Одеська юридична академія»**ул. Сергея Варламова, 7, Одеса, Україна, 65000***ПРОЦЕС ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ**

Досліджується процес інституціоналізації церковно-державної взаємодії в Україні. Визначено особливості та складові інституціоналізації церковно-державної взаємодії, а також механізми підвищення ефективності взаємодії церкви та держави.

Ключові слова: держава, церковно-державна взаємодія, інститут церкви, інституціоналізація, концепція симфонії світської та церковної влади.

У сучасних умовах процес інституціоналізації громадянського суспільства в Україні характеризується позитивною динамікою, сприяє демократизації взаємодії влади та суспільства, розвитку ініціативності та підвищення рівня політичної участі громадян.

Політичні трансформації останніх 20 років продемонстрували високу суспільну необхідність ефективної взаємодії влади та громадянського суспільства, а також інституціоналізації церковно-державних відносин. Це обумовлено політичними факторами та соціокультурним розвитком, національним відродженням та становленням свободи слова і віросповідання як складових процесів демократизації та модернізації суспільства.

Релігійні організації у демократичному суспільстві виступають складовою громадянського суспільства, яке характеризується складністю та багатофакторністю. У процесі інституціоналізації громадянського суспільства відбувається трансформація механізмів впливу громадянського суспільства на владу у зв'язку із процесами демократизації. У процесі державно-церковної взаємодії інституціоналізація розуміється як діяльність незалежних від держави релігійних об'єднань, які впливають на соціальні відносини та процес соціального структурування.

На сучасному етапі актуалізуються міждисциплінарні дослідження церковно-державної взаємодії (з позицій філософії, політичної, соціологічної, історичної науки, права, релігієзнавства та ін.), кроків з її інституціоналізації та структуризації з урахуванням комплексу соціальних, культурних, релігійних, ідеологічних та правових факторів. Актуальність дослідження процесу інституціоналізації церковно-державної взаємодії обумовлена наступними чинниками:

- зростаючою роллю церковно-державної взаємодії у забезпеченні позитивної динаміки політичного процесу, розвитку політичних партій, мас-медіа, громадських організацій;
- формуванням простору соціокультурних ідентичностей, важливою складовою якого виступає релігія;
- важливим місцем церковно-державної взаємодії у політичній системі посткомуністичних країн;
- зростаючими суспільними вимогами до сфери державного управління, переходом до моделі «держави благополуччя»;
- демократизацією взаємодії влади та інституцій громадянського суспільства.

В цілому, церковно-державна взаємодія повинна бути спрямована на забезпечення інтересів суспільних груп та спільнот в умовах поліетнічності та поліконфесійності.

Варто погодитись із тим, що «за роки незалежності у конфесійному середовищі Української Держави відбулися істотні зрушення кількісного та якісного порядків. Передусім йдеться про масштабний розвиток інституційної мережі віросповідних організацій, зростання публічного авторитету церков і деномінацій, активізацію релігійних спільнот на ниві соціального служіння, деідеологізацію державної політики стосовно релігійно-церковної сфери, можливість громадян вільно задовольняти свої конституційні права на свободу совісті та віросповідання тощо» [1].

Грунтовні дослідження процесу інституціоналізації церковно-державних відносин у широкому контексті політичної взаємодії та формування інституцій громадянського суспільства представлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як Р. Арон, Д. Кілпатрік, П. Козловські, О. Васильєва, С. Дмитрієв, Ю. Кондаков, В. Нікольський, В. Андрущенко, Н. Берегда, Є. Бистрицький, О. Білий, В. Бондаренко, В. Геєць, О. Задоянчук, С. Здіорук, Л. Кудіна, А. Комарова, Л. Кормич, В. Куценко, І. Підлуська, М. Рябчук, В. Симоненко, О. Скрипнюк, У. Хаварівський, Л. Шара, В. Ярош та ін.

В умовах демократизації політичного простору процеси державно-церковної взаємодії набувають нового суспільного змісту та особливої ваги для становлення громадянського суспільства, інституціоналізації держави та церкви як важливих соціальних інститутів.

У посткомуністичний період відбулось справжнє відродження інституту церкви, як складової громадянського суспільства. З'явилась розгалужена мережа релігійних організацій (станом на 2012 рік їх нараховувалось близько 36 тисяч та більше ніж 100 конфесій), які характеризуються високим рівнем

довіри з боку громадян. При цьому найбільшу кількість релігійних організацій було зареєстровано у перші роки незалежності – 1991–1992 роках, що свідчить про те, що процеси відродження релігії визрівали у радянському суспільстві та набули розвитку у зв'язку із демократизацією суспільного життя та відмовою від авторитаризму у державному управлінні та відносинах між владою та суспільством.

У сучасних умовах у церковно-державній взаємодії актуалізуються питання удосконалення правового регулювання, підвищення ефективності державного управління релігійною сферою на загальнонаціональному та регіональному рівнях, забезпечення свободи віросповідання та зниження конфліктності у відносинах представників різних конфесій, суперечності у міжцерковних відносинах, подолання негативних наслідків впливу деяких деструктивних релігійних новоутворень, рівний доступ до мас-медіа та ін.

Саме тому у процесі інституціоналізації церковно-державних відносин на особливу увагу заслуговують питання збереження та розвитку національних традицій, специфіки православної релігійності у секуляризованому світі, свободи совісті, впливу церковно-релігійного ренесансу на державну владу та політичну взаємодію, особливо у виборчий період.

Для забезпечення інституціоналізації державно-церковної взаємодії необхідно дотримуватись наступних принципів. По-перше, жодна церква не може претендувати на особливе становище, а держава повинна дотримуватись принципу рівності церков. По-друге, органи державної влади зобов'язані забезпечити можливість здійснення релігійними організаціями їх функцій (вирішуючи правові, майнові та інші питання, що входять до її компетенції). По-третє, держава зобов'язана втрутитись, якщо йдеться про порушення прав людини в релігійній практиці церкви (забезпечення захисту від деструктивного психологічного впливу, недопущення міжрелігійної ворожнечі або протистояння між віруючими і невіруючими) [2].

Релігія як форма суспільної свідомості стає важливим фактором соціальної взаємодії. У період незалежності України церква посіла місце одного із найбільш активних та дієвих інститутів громадянського суспільства. При цьому, зростає вплив як традиційних церков та конфесій так і нетрадиційних релігій та культів, які здійснюють цілеспрямовану експансію на теренах країни, активно використовуючи мас-медіа.

Однією зі складових церковно-державної взаємодії виступає правова сфера. Основи правового регулювання діяльності релігійних організацій закладено у Конституції України, яка визначає принцип відокремлення церкви від держави та пріоритет прав людини у церковно-державній взаємодії. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначає сутність та зміст поняття «релігійна організація» та вказує, що до них відносяться релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезначених релігійних організацій [3, с. 3]. Також до важливих нормативно-правових актів, що регулюють відносини у трикутнику «суспільство – держава – церква» можна віднести:

- Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;
- Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу»;
- Закон України «Про об'єднання громадян» та ін.

У Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» визначено, що релігійні організації, зареєстровані в порядку, передбаченому законом відносяться до неприбуткових організацій та наряду із іншими об'єднаннями громадян становлять так званий «третій сектор».

На думку українського дослідника І. Ковалю, специфіка сучасної релігійної ситуації в Україні полягає в наступному: «По-перше, спостерігається підвищення ролі релігійного фактора, що проявилось в рості релігійних організацій; відзначається релігійна багатоваріантність як у чисто конфесійному розумінні, так і в плані конфесійно-територіальному. По-друге, відбулося перетворення країни в багатоконфесійну державу з домінуючими християнськими деномінаціями; спостерігаються конфлікти в релігійному середовищі, що збільшуються перманентним державним втручанням у їх врегулювання. По-третє, здійснився розвиток національної самосвідомості у представників різних етнічних меншин, одним з каналів якого є поява різних національних релігійних плинів і об'єднань» [2].

Розглядаючи релігійні організації як важливу складову взаємодії суспільства, держави та церкви, слід відзначити загальні характеристики громадянського суспільства. По-перше, наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки. По-друге, організоване громадське життя індивідів, чий права захищені конституцією та законами. По-третє, діяльність незалежних від держави, добровільних асоціацій, необхідність автономності яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні та не підлягає сумніву. По-четверте, політична діяльність, яка зорієнтована на захист громадських інтересів та відбувається на засадах взаємної довіри і співробітництва.

На думку українського дослідника О. Білоуса, «проблема оптимізації державно-церковних відносин в Україні належить до пріоритетів як у діяльності органів державної влади, так і церковних організацій та суспільства. Відомо, що релігійні конфлікти є одними із найгостріших і тривалих. На

жаль, українська міжцерковна реальність є такою, що відносини насамперед у середовищі традиційної і найвпливовішої конфесії – православної – відзначаються напругою, яка нерідко провокує прихильників тої чи іншої церковної організації на відкрите протистояння і конфлікти» [3, с. 5].

Громадянське суспільство виконує ряд важливих функцій, які виступають втіленням відповідних напрямків діяльності:

- громадянське суспільство є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації власних інтересів. Значну кількість важливих питань (у тому числі релігійного характеру) інститути громадянського суспільства здатні розв'язувати без залучення органів державної влади;

- інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, сприяють формуванню «соціального капіталу», який стає основою кооперації та ефективних солідарних дій;

- інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості вимогам людей чим створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

Інституціоналізація релігійних організацій відбувається у процесі формулювання та реалізації соціальної доктрини, а також у ході культової, місіонерської, виховної, інформаційної, організаційної та управлінської діяльності.

Громадянське суспільство виступає системою позадержавних відносин та інститутів, які забезпечують виявлення та реалізацію різноманітних приватних індивідуальних і колективних інтересів та цілей. Слід відзначити особливу роль релігійних організацій у формуванні культурного виміру громадянського суспільства, системи соціальних та культурних норм і цінностей, які визначають способи індивідуальної і групової діяльності.

На думку українського дослідника У. Хаварівського, «світське бачення взаємин держави і церкви передбачає розмежування їх компетенцій та безумовне домінування й зверхність держави. Представники церкви формулюють висновок про цілковиту автономність церкви у духовних справах та підпорядкованість державній владі у світських питаннях. Розподіл меж компетенцій держави і церкви передбачає також сферу спільних інтересів, яку може координувати державний орган у справах релігій... державна влада визначає характер своїх взаємин з церквою (релігійними організаціями), яка або приймає, або відкидає запропоновану модель» [4, с. 3].

У процесі взаємодії держави та церкви, інституціоналізації державно-церковних відносин дослідники відзначають наступні проблеми:

- відсутність єдності всіх гілок державної влади щодо концептуальних засад державної політики стосовно релігійно-церковної сфери;

- недосконалість чинного законодавства щодо релігії і церкви;

- неврегульованість ситуації навколо права релігійних організацій засновувати загальноосвітні навчальні заклади;

- зволікання з удосконаленням порядку реституції церковної власності;

- присутність спекулятивної складової у державно-конфесійних відносинах. Її основним джерелом виступають різноманітні інтриги, інсинуації та нарікання, котрі, на жаль, поки що присутні деколи в державно-конфесійному дискурсі. Вони здебільшого обумовлені поточною політичною кон'юктурою.

- релігійна некомпетентність частини громадян. На фоні потужного потоку інформації не вистачає цікавих, змістовних культурно-релігійнознавчих програм загальнонаціонального масштабу – доступних для кожного жителя України і здатних дохідливо, незаангажовано ознайомити його з найрізноманітнішими віросповідними традиціями власного народу та світу, розповісти про вчинки осіб, які є прикладами терпимості, толерантності на практиці [1].

Таким чином, від інституціоналізації церковно-державної взаємодії багато у чому залежить рівень цивілізованості суспільства, розвиток демократії та громадянського суспільства, забезпечення прав та свобод громадян. Саме тому, важливою складовою державної політики у сфері взаємодії із релігійними організаціями має стати комплекс заходів, спрямованих на розширення ролі церкви у суспільному житті, перетворення церкви на повноцінний інститут громадянського суспільства.

Інституціоналізація державно-церковної взаємодії сприяє демократичному розвитку, підвищенню ефективності взаємодії влади та громадян. У процесі інституціоналізації державно-церковних взаємодій мова йде не лише про оптимізацію взаємодії виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а і розширення участі у політичному процесі акторів громадянського суспільства.

Можна стверджувати, що політичний процес нашої країни знаходиться на етапі інституціоналізації демократичних форм взаємодії, що може призвести до завершення консолідації демократичного політичного режиму.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Здіорук С.І. Розбудова партнерської моделі державно-конфесійних відносин в Україні та утвердження української помісної православної церкви: аналітична доповідь [Електронний ресурс] / С.І. Здіорук, В.В. Токман. — К., 2009. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/16102009/Dopovid.htm>
2. Коваль І.В. Демократія і міжконфесійні взаємини: українські реалії політологічних студій [Електронний ресурс] / І.В. Коваль // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. — 2011. — Вип. 5–6. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Rps/2011_5-6/koval.pdf
3. Білоус О.М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні процеси та інститути» / О.М. Білоус. — К., 2004. — 20 с.
4. Хаварівський У.Б. Інституалізація державно-церковних відносин в Україні: історико-управлінський аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / У.Б. Хаварівський. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 20 с.

Надійшла до редакції 03.09.2013 р.

Лазор Е.П. Процесс институционализации церковно-государственного взаимодействия в Украине

Исследуется процесс институционализации церковно-государственного взаимодействия в Украине. Определены особенности и составляющие институционализации церковно-государственной взаимодействия, а также механизмы повышения эффективности взаимодействия церкви и государства.

Ключевые слова: государство, церковно-государственное взаимодействие, институт церкви, институционализация, концепция симфонии светской и церковной власти.

Lazor K. A process of institutionalization church-state interaction in Ukraine

This article examines the institutionalization of the church-state interaction in Ukraine. The features and components of the institutionalization of church-state cooperation and mechanisms for improving the efficiency of interaction of church and state.

Keywords: state, church-state interaction, the institution of the church, the institutionalization, concept of the symphony secular and ecclesiastical authorities.